די קענערין אין סווינציאַן

פֿון הירשע־דוד קאַץ (ווילנע)

שוין ניטאָ קיין סך שטעט און שטעטלעך אין מזרח־אייראָפּע וווּ מ׳קען בײַם הײַנטיקן טאָג טרעפֿן „אַ ייִדן אַ ריכטיקן קענער אין די ייִדישע זאַכן". אין דער איצטיקער סטאַדיע דאַרף מען אַזאַ באַגריף אויפֿנעמען אין צווייען: ראשית־כּל, אַ בר־דעת אין ייִדיש וויסן (צי אין פֿרומען צי אין סעקולערן תּחום, הכּלל: אין אַוועלכן ניט איז געביט פֿון דער פֿילפֿאַרביקער ייִדישער טראַדיציע); והשנית, אַ קענער אינעם לאָקאַל־אייגנאַרטיקן פֿאַר־מלחמהדיקן לעבן אין אָט־אָ דעם (צי אַפֿילו אַ שכנותדיקן) שטעטל.

ס׳איז טרויעריק, אָבער פֿאָרט אַן אמת, אַז זעכציק יאָר נאָכן אויסמאָרד פֿון אַן ערך 95% ליטווישע ייִדן, רעכנט זיך אַ ייִד אַ קענער דאָ פֿאַר אַ מין „פֿענאָמען" אין אַמאָליקן „האַרץ־לאַנד" פֿון דער מזרח־אייראָפּעיִשער ייִדישער ציוויליזאַציע. פֿונדעסטוועגן ווערט דער טרויער געלינדערט, נאָכמער: דער טרויער איז גאָר עלול מגולגל צו ווערן אין בפֿירושדיקער פֿרייד, דעמאָלט אַז מ׳איז זוכה צו טרעפֿן אַ ייִד אַ קענער אין אַ הײַנטיקן מזרח־אייראָפּעיִשן שטעטל. דער פּלא־פּלאים דאַרף זיך רעכענען פֿאַר נאָך מער מערקווירדיק, אַז מען נעמט אין באַטראַכט דעם האַלבן יאָרהונדערט פֿון דער סאָוועטישער מאַכט, וואָס האָט דאָך קיין מי (און ברוטאַלקייט) נישט געשפּאָרט אויסצוּוואָרצלען, איעדן שמץ פֿון טראַדיציאָנעלער ייִדישקייט.

אַלעמערשטנס גייט אין דער פּשוטער מענטשלעכער פֿרייד פֿון די־אָ באַגעגענישן: אַ ייִד אַ קענער אין ייִדישע זאַכן, אַן איין־איינציקער אין אַ ריזיקן געאָגראַפֿישן שטח, דערפֿרייט זיך אין־לשער, אַז ס׳איז דאָ מיט וועמען צו ריידן ייִדיש, אַז מען קומט אים אָדער זי אויסזוכן; אַז ס׳נעמען אויף דער עלטער אויפֿשווימען נײַע חבֿרים, גוטע־פֿרײַנד, און באַקאַנטע פֿון איבער דער וועלט, גראָד איצטער, אין די אויפֿגאַנג־יאָרן פֿון 21סטן יאָרהונדערט. „אַז מ׳לעבט..."

אין משך פֿון די לעצטע צען יאָר פֿרײַהייט איז שיִער נישט יעדער „קענער" – זיי אַלע צו לאַנגע געזונטע יאָרן – געוואָרן אַ מין „וועלט־אַדרעס". ייִדן פֿון אַ סך לענדער (מער פֿון אומעטום: ישׂראל און צפֿון־אַמעריקע) קומען פֿרעגן אַלערלייִיקע פֿראַגן וועגן שטעטל פֿון זייערע אָבֿות (אָדער די אייגענע קינדעריאָרן), וועגן דעם אומקום, וועגן דער הײַנטיקער מערכה. קינדער און קינדס־קינדער, וועלכע האָבן אפֿשר אַמאָל געהאַט אַ קנאַפּן אינטערעס צום אָפּשטאַם פֿון זייער משפּחה, זײַנען מיטאַמאָל להוט צו זען מיט אייגענע „קוקערס" אַוווּ עס איז געשטאַנען דער בית־מדרש, דער חדר, דער בית־עולם און די משפּחה־שטוב גופֿא.

אין דער הײַנטיקער ליטע איז די אַמערסטנס באַקאַנטע קענערין: בלומע כּ״ץ, איר צו לאַנגע געזונטע יאָרן. אַליין איז זי אַ געבאָרענע אין ווילנע (האַרט פֿאַרן אויסבראָך פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה) אויף אַן אַמאָליק באַליבט ווילנער געסל „גיטקע־טויבעס זאַוואַליק" (הײַנט צו טאָג: .מיקאָלאַיאַוס"). אירע ערשטע זכּרון־בילדער זײַנען פֿון דער ערשטער וועלט מלחמה אין ווילנע, ווי די שטאָט האָבן „אַלע מאָנטיק און דאָנערשטיק" פֿאַרנומען דײַטשן, פּאָלאַקן, רוסן, ווײַסרוסן, ליטווינער, ביז וואַנעט די שטאָט איז אין 1920סטן יאָר שוין פֿאַרבליבן אונטער דער פּוילישער מאַכט (ביז סעפּט. 1939).

צום סוף פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה איז בלומע מיידלווײַז אַוועק מיט איר מאַמען אין סווינציאַן, צו צפֿון־מזרח צו, וווּ איר פֿאָטערס משפּחה האָט פֿון דור־דורות געלעבט (דעם פֿאָטער האָט זי נישט געקענט; ער איז אַוועק אין אַמעריקע פֿאַר איר געבורט, ווידער חתונה געהאַט און פֿון זיך „נישט געלאָזן הערן"...)

אין סווינציאַן האָבן ביזן חורבן געלעבט כּמעט פֿיר טויזנט ייִדן, אַן ערך אַ העלפֿט פֿון דער באַפֿעלקערונג. סווינציאַן איז אין דער רוסישער אימפּעריע געווען אַ „קרײַז־שטאָט" מיט אַ לאַנגער און רײַכער ייִדישער געשיכטע. דאָרטן איז געווען אַ ישיבֿה און אַן ערך צען בתּי־מדרשים (די צוויי גרעסטע האָבן זיך גערופֿן „דער אַלטער בית־מדרש" און „דער נײַער בית־מדרש").

און אין סווינציאַן, ערגעץ אַרום 1920, איז די פּיצינקע בלומקע געשטאַנען לעבן דער טיר פֿון דער נאָרוואָס אויפֿגעעפֿנטער ייִדישיסטישער שול (פֿון דער „צע־בע־קאָ" – ווילנער צענטראַלער בילדונגס־קאָמיטעט, וואָס איז געווען אַפֿילייִרט מיט דער וואַרשעווער ציש״אָ־נעץ). די פֿאַרוואַלטערין, דבֿורה פֿישער, האָט זי גערן אַרײַנגענומען, נישט קוקנדיק וואָס קיין שׂכר־לימוד האָט די אָרעמע מאַמע נישט געקענט באַצאָלן. לאַנג האָט נישט געדויערט, בלומקע איז געוואָרן די בעסטע תּלמידה און בשעת־מעשׂה אַ לעבנלאַנגע פֿאַרליבטע אין דער ייִדישער שפּראַך, ליטעראַטור און פֿאָלקלאָר. איר מיידלשער (און אייביקער) חלום: ווערן אַ ייִדישע לערערקע.

נאָכן ענדיקן אָט די סווינציאַנער ייִדישע שול איז בלומע אַוועק אין ווילנע ווערן אַ תּלמידה אין ווילנער ייִדישן לערער־סעמינאַר. דאָרטן האָט זי שטודירט בײַם גרויסן ייִדישן פֿילאָלאָג און ייִוואָ־גרינדער ד״ר מאַקס ווײַנרײַך און בײַם מײַסטערישן ייִדישן פּאָעט משה קולבאַק (וועלכער האָט געלערנט דראַמע און אויפֿגעפֿירט מיט די תּלמידים קלאַסישע פּיעסן).

בלומע מיט איר חתן שמעון יאַוויטש, אויך אַ סעמינאַריסט, האָבן זיך נאָענט געחבֿרט מיט די אָנטיילנעמער אין דער שרײַבער און קינסטלער גרופּע „יונג ווילנע".

אין 1932 האָט אָבער די ייִדיש־ייִדישע דערציִונג אויפֿן אוניווערסיטעטישן ניוואָ אין ווילנע געכאַפּט אַ שווערן קלאַפּ. די פּוילישע מאַכט האָט פֿאַרמאַכט דעם סעמינאַר, אַ פּנים ווי טייל פֿון דער אַסימילאַטאָרישער פּאָליטיק (אַז מען וועט נישט אויסשולן קיין נײַע ייִדישע לערער...), און אויך (דאַרף מען צוגעבן) ווי טייל פֿון אַן אַנטיסעמיטישער שטעלונג, לויט וועלכע אַלע ייִדישע סאָציאַליסטן זײַנען

(סוף אויף זײַט 22)

די קענערין אין סווינציאַן

פֿון הירשע־דוד קאַץ (ווילנע)

סוף פֿון זײַט 7

פֿאַררעכנט געוואָרן פֿאַר געהיימע קאָמוניסטן־רעוואָלוציאָנערן. ס'איז נישט קיין סוד, אַז די מערסטע ייִדישיסטישע אָרגאַניזאַציעס זײַנען געשטאַנען נאָענט צום „בונד" און צו אַנדערע סאָציאַליסטישע (אָבער אַנטי־קאָמוניסטישע) אָרגאַניזאַציעס.

דער שטײַגנדיקער אַנטיסעמיטיזם האָט פֿאַרשטייט זיך נישט פֿאַרמינערט די צאָל יונגע ייִדישע קאָמוניסטן. פֿאַרקערט, בײַ טייל יוגנטלעכע האָט די פֿאַרערגערטע לאַגע אונטערגעשפּאַרט די מיינונג, אַז „דאָרטן (ד. ה. אין ראַטן־פֿאַרבאַנד) איז בעסער"...

די ראַדיאָ־טראַנסמיסיעס פֿון יענער זײַט גרענעץ – פֿון סאָוועטן־פֿאַרבאַנד – האָבן גענומען האָבן אַ השפּעה. די פּראָפּאַגאַנדע האָט דערציילט וועגן „סאָציאַליסטישן גן־עדן", ווו אַלע פֿעלקער האָבן גלײַכבאַרעכטיקונג און פֿרײַהייט; ווו די מינדערהייט־קולטורן בליִען אויף אַדאַנק דער מלוכהשער אונטערשטיצונג. בלומען פֿאַרגעדענקט זיך, מיט אַלע פּיטשעווקעס, דער ווילנער געזעגענונגס־אָוונט אין אָקטאָבער 1928 (מיט 73 יאָר צוריק) לכּבֿוד משה קולבאַקס אַוועקפֿאָרן אינעם סאָוועטיש־ווײַסרוסישן מינסק. זי געדענקט ווי דער שפּירעוודיקער יונגער קולבאַק האָט גאָר אַוועקגעחלשט פֿון אויפֿגערעגטקייט בײַם פֿאַרלאָזן זײַנע נאָענטע און זײַנע תּלמידים, שפּירנדיק זייער קלאָר, אַז דאָס איז אַ געזעגענונג – אויף אייביק.

בלומע אַליין איז אין 1935 אַריבער די סאָוועטישע גרענעץ האָפֿנדיק אויף אַ בעסער לעבן. דער מאַן, שמעון יאַוויטש, איז פֿריִער אַהין אַוועק (זי שילדערט אים ביז הײַנט מיט די ווערטער: „מײַן ערשטע און מײַן לעצטע ליבע"). אים האָבן די סאָוועטן דערשאָסן. בלומען האָט מען פֿאַרשיקט אויף צען יאָר מאָטשעניש אין אַ סאָוועטישן שקלאַפֿן־לאַגער „אויף קאָלימאַ" (סאַמע צפֿון־מזרח פֿון ראַטן־פֿאַרבאַנד, נישט זייער ווײַט פֿון אַלאַסקאַ). זייער טעכטערל האָט מען אַוועקגעגעבן לערנען אין אַ רוסישער שול פֿאַר „קינדער פֿון שונאים פֿון פֿאָלק".

אינעם „משוגעים־הויז פֿון דער געשיכטע" דאַרף מען קיין לאָגיק נישט זוכן. ס'האָט זיך אַזוי באַקומען, אַז מיטן פֿאַרמשפּטן (אַבסאָלוט אומזיסט) בלומע פּ״צן – און גאָר אַ סך אַנדערע ייִדן וואָס זײַנען געקומען „סטראָיען דעם סאָציאַליזם" – פֿאַר „קאָנטער־רעוואָלוציאָנערער טעטיקייט" האָט סטאַלינס רעזשים אַ סך פֿון זיי אָפּגעראַטעוועט פֿון נאַצישן גיהנום. נאָר גיי ווייס...

ווען בלומע האָט זיך אומגעקערט אין סווינציאַן סוף 40ער יאָרן איז זי געוואָר געוואָרן, אַז איר ליבע מאַמע, פֿרומע, האָט מען דערשאָסן ימים נוראים צײַט, 1941, אינאיינעם מיט נאָך אַן ערך 8000 ייִדן פֿון סווינציאַן און פֿון די שטעטלעך אַרום. דעם מאַסן־מאָרד פֿון ייִדן פֿון דער גאַנצער געגנט האָבן די נאַצי־רוצחים מיט דער פֿרײַוויליקער הילף פֿון די פֿאַשיסטיש־ליטווינער ייִדן־שיסער אויסגעפֿירט אין נײַ־סווינציאַן (בײַ אַמאָליקע ייִדן האָט דאָס שטעטל געהייסן: סווינציאַנקע).

* * *

פֿון זינט בלומעס אומקערן זיך אין סווינציאַן סוף פֿערציקער יאָרן, און ביז וואַנעט מיר האָבן זי אַנטדעקט סוף 1990, זײַנען אַדורכגעלאָפֿן מער ווי פֿערציק „סאָוועטישע" יאָרן. מיט צען יאָר צוריק זײַנען אפֿשר געווען אַ מנין ייִדן אין סווינציאַן. בײַם הײַנטיקן טאָג, קען מען זיי שוין ציילן אויף די פֿינגער פֿון איין האַנט. אין 1990 האָט די סאָוועטישע מאַכט זיך שוין שטאַרק געטרייסלט, די נײַע ליטווישע רעפּובליק האָט געהאַלטן אין געבוירן ווערן און איז בפּועל ממש צושטאַנד געקומען אין אויגוסט 1991 נאָכן פֿאַרשפּילטן מאָסקווער פּוטש.

בלומע כ״ץ הײַנט צו טאָג אין איר סווענציאַנער דירה.
Photo: Andrew Miksish

איז וואָס פֿאַראַ יאָרצענדליק איז דאָס איצט געווען בײַ בלומען? נאָך אַן איבעררײַס פֿון מער ווי אַ האַלבן יאָרהונדערט האָט זי זיך גענומען צום שרײַבן ייִדיש. אירע זכרונות וועגן פֿאַרמלחמהדיקן ירושלים דליטא און וועגן סווינציאַן האָבן זוכה געווען צו אַ ברייטן פֿאַרשפּרייט. צווישן אירע געדרוקטע אַרבעטן: „מײַן לערער מאַקס ווײַנרײַך" (אין „אָקספֿאָרדער ייִדיש", II, 1991); וועגן אַ גוטן ליטווינער גלח, וואָס האָט געהאָלפֿן ברענגען אין אָרדענונג אַ צעשטערטן ייִדישן בית־עולם (אין דער ניו־יאָרקער „ייִדישער קולטור" אין 1992); „דאָס יאָר 1937" (אין אָקספֿאָרדער ייִדיש III, 1995), וועגן דער ייִדישער פֿאָלקסשול אין סווינציאַן (אין דער „פּען" נ. 7, 1995), און נאָך און נאָך.

דאָס פֿאַרשרײַבן קולטור־היסטאָרישע זכרונות איז בלויז איין חלק פֿון בלומע כ״צס אַרבעטסטאָג. שוין העכער צען יאָר לויפֿט זי אַרום צו אַלע שטאָט־פּני און צו די פֿירער פֿון לאַנד וועגן ברענגען אין אָרדענונג די אַלע אַלטע ייִדישע בסית־עולמס אין געגנט, ווי אויך די אַלע ערטער פֿון נאַצישן מאַסן־מאָרד. די וואָך, אַ שטייגער, איז בײַ איר אין דער באַשיידענער געווען צו גאַסט דער ענגלענדער אַמבאַסאַדאָר, סער קריסטאָפֿער ראָבינס, מיטן פּאָליטישן אַטאַשע ניקאָלאַס קאָליער, בכדי צו אויפֿצודעקן אין איינעם מיט בלומען אַ נײַעם דענקמאָל לזכר די סווינציאַנער ייִדן. דערצו האָט זיך איר אײַנגעגעבן צו שטעלן אַ ברעטל אויפֿן בנין ווו עס האָט זיך אַמאָל געפֿונען די סווינציאַנער ייִדישע גימנאַזיע. זי לייענט אָפֿט לעקציעס פֿאַר די קינדער אין די אָרטיקע שולן וועגן אַמאָליקן ייִדישן לעבן.

אין 1996 האָט מען איר פֿאַרבעטן אין אָקספֿאָרד־אוניווערסיטעט אויפֿצועפֿענען דעם דאָרטיקן ייִדישן לערער־סעמינאַר און אין 2001 האָט זי געהאַלטן די באַגריסונגס־רעדע בײַ דער דערעפֿענונג פֿון ווילנער ייִדישן אינסטיטוט בײַם ווילנער אוניווערסיטעט. „ווער האָט דאָס געקענט חלומען..." – האָט זי אָנגעהויבן. געענדיקט האָט זי מיטן געדאַנק, אַז דער מיידלשער טרוים, צו ווערן אַ ייִדישע לערערקע, האָט ווי נישט איז געפֿונען סוף כּל סוף אַ מין תּיקון.

בײַ בלומען אויף דער טיר קלאַפּן אָן ייִדן און קריסטן, זשורנאַליסטן למיניהם פֿון ליטע און פֿון אויסלאַנד, ייִדישע „וואַרצלזוכער" פֿון מעבֿר־לים, היסטאָריקער פֿונעם חורבן און נאָך און נאָך. יעדערער ווערט באַלד אַרײַנגעפֿירט שיִער נישט היפּנאָטיש פֿון בלומעס שמייכל, וואַרעמקייט און רבניש־מעסיקער אויטאָריטעט און סטאַזש. איר אומגעהייער גרויס וויסן איז אַן אוצר וואָס לאָזט זיך קוים מעסטן, איר גרייטקייט אַלעמען צו העלפֿן איז אַ שם־דבֿר. זאָל זי נאָר זײַן געזונט און געבענטשט.

* * *

לסוף גיבן מיר איבער דאָס וואָרט בלומען גופֿא.

- וועגן מאַקס ווײַנרײַך: „ער איז געווען אַ שטרענגער לערער, פּעדאַנטיש און פֿאָרמעל און פֿלעגט זיך אַלעמאָל האַלטן פֿעסט בײַ דער טעמע. איין אויסנאַם נאָר: ווען ער האָט זיך צערעדט וועגן דעם ייִוואָ, האָט ער זיך צעגאָסן מיט וואַרעמקייט און ליבע, אַזוי ווי מ'רעדט וועגן אַן אייגן קינד".
- וועגן ייִדישן לערער־סעמינאַר: „אונדז איז דאָס נישט געווען נאָר אַ מעגלעכקייט אויף העכערער בילדונג, אונדז איז דאָס געווען און פֿאַר מיר ווערט דאָס אייביק בלײַבן אויך אַ לעבנס־ציל, זיך דערלערנען און לערנען מיט אַנדערע אונדזער ייִדישע שפּראַך און ליטעראַטור.
- וועגן אבֿרהם סוצקעווער: „הײַנט, אַז ער איז אונדזער גרעסטער פּאָעט, זאָל ער נאָר געזונט זײַן, פֿאַרגעסט מען ווי אָרעם ער איז געווען אין די יונגע יאָרן. סוף כּל סוף האָט ער זיך אויסגעזוכט אַ שטיקל פּרנסה מיטן ווערן אַ פֿאָטאָגראַף".
- וועגן סאָוועטן־פֿאַרבאַנד: „וואָס קען איך זאָגן, מיר האָבן דעמאָלט געגלייבט מיט אַזויפֿיל פּיעטעט, ביז וואַנעט מיר האָבן געזען, אַז ס'איז אַלץ געבויט אויף ליגנס און ברוטאַלקייט".
- וועגן זיך אַליין: „איך לעב איבער עד־היום מײַן איינציקע גניבֿה. חנה פֿלעקסערס שטוב, וואָס איז דאָ אַ ביסל ווײַטער געשטאַנען, אויף פּאָשמענער גאַס, דאָס איז געווען אַ משפּחה ייִדישע גערטנער, פֿון דעם פֿלעגן זיי ציִען חיונה. איך האָב בײַ זיי געגנבֿעט אַן אוגערקע אין גאָרטן, מיר איז דעמאָלט געווען פֿינף אָדער זעקס יאָר, און איך האָב זיך געשפּילט מיט זייערע קינדער. אַז איך גיי הײַנט פֿאַרבײַ, טרעפֿט נישט אַז איך זאָל שפּאַצירנדיקערהייט אין דעם זיך נישט דערמאָנען". ☐